

Serdivan Ajans

Halil Berktaş 42. Sayı Röportaj Metni

Konuşmaya aslında sizden öğrendiğim bir şeyle başlamak istiyorum. Türkiye’de ‘68’in bir öncesinden... Sizin bunu “Türk solunun henüz kiteselleşmediği dönem” olarak adlandırdığınızı biliyorum. Buradan başlayacak olursak, bu dönemde Mehmet Ali Aybar ya da Mihri Belli ve Erdoğan Berktaş gibi isimleri biliyoruz. Türk solunun ‘68 öncesi figürlerinin Kemalist Devrimle kurduğu ilişki nasıldı; buradan başlayabilir miyiz acaba?

1910’lar ve 20’lerden başlayarak 1950’lere kadarki otuz kırk yıllık dönem için, Türkiye’de sol deyince esas olarak Türkiye Komünist Partisi’ni (TKP’yi) ve geniş ailesini, sempatanlarını, yol arkadaşlarını, ideolojik ve entelektüel bakımdan yörüngesindeki, ona yakın duran aydınları anlamak lâzım. 1960’lardan itibaren Türkiye’de sol ile 1910’lardan 1950’lere kadar sol, bambaşka iki olay. Şu anlamda; 1950’lere kadar fraksiyonlaşma veya çeşitli sollar diye bir şey yok ortada. Olsa olsa, sadece ve sadece Sovyetler Birliği’ne ve Komünist Enternasyonale çok daha yakın duran bir kesim ile onlara daha mesafeli, buna karşılık sosyal demokrasiye veya demokratik sosyalizme daha yakın duran bir kesimden söz edilebilir. Ama bu sözünü ettiğim ikinci kesim de çok zayıf. Genel olarak sol zayıf; onun içinde sosyal demokrat veya demokratik sosyalist diye tarif edebileceğimiz kesim, zayıfın zayıfı. Türkiye haşin bir ülke, haşin bir toplum. Bir katılıklar diyarı. Sağ kendi içinde liberalizme, liberal demokratlığa olanak tanımadığı gibi, sol da kendi içinde demokratik solculuğa olanak tanımamış, tanımıyor.

Fakat esas anlatmak istediğim şu: 1965’ten itibaren sol muazzam bir parçalanma ve mikro-fragmentasyon, inanılmaz bir fraksiyonlaşma süreci yaşadı. Bir kısmı sırf tabelâ olarak da varolsa, elli küsur örgüt veya mahfil ortaya çıktı. Bununla 1910’lardan 1950’lere kadar gelen sürecin pek bir ilgisi yok. Bu Marksist solun ana mecrası Komünist Partisiydi. Sonuç olarak 1917 Devriminin; Leninizmin, Bolşevizmin ve Komünist Enternasyonalin bir türeviydi. Türkiye’de böylece doğdu ve gelişti. Barışçı ve demokratik bir sosyalizmin değil de ihtilâlcî Marksizmin zaferi açısından, İstanbul veya Bakü, ideolojik bakımdan farketmiyordu. Fakat kökenleri, uçvermesi, organik ilişkileri bakımından fark vardı kuşkusuz. İstanbul sonuç olarak Türkiye’nin, kapitalizm ve sanayi bakımından en gelişmiş şehriydi. İstanbul’da hem belirli bir işçi sınıfı vardı, hem de Batı’nın bütün fikir akımlarına ve bu arada sosyalizme daha yakın ve açık (gayrimüslim) etnik-dinî ve kültürel kesimler, meselâ Rumlar ve Ermeniler mevcuttu.

Dolayısıyla bu zeminde sosyalizan işçi ve aydın çevreleri de filizlenmekteydi. Bunları örgütlemeye çalışan ve başarı da kazanan, İştirakçi Hilmi gibi aydın olarak Marksizmi tevarüs etmiş aydın çevreleri vardı; daha sonra Şefik Hüsnü'nün başını çekeceği *Aydınlık* dergisi gibi çevreler vardı. Bunlar da Marksizmden Leninizm mecrasına giren, girmekte olan kişi ve gruplardı, fakat örgütsel bakımdan doğrudan doğruya Komintern türevi değillerdi. Meselâ Şefik Hüsnü, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Paris'te (ki o zaman henüz sosyalist partiler sosyalist ve komünist diye ikiye bölünmemişti), Fransız Sosyalist Partisi (PSF) çevresindeydi (belki üyesiydi, bilemiyorum). PSF'nin gazetesi (sonradan Komünist Partisi'nin, PCF'nin gazetesi olacak olan) *L'Humanité*'nin hem düzenli okuyucusuydu, hem de zaman zaman buraya makaleler veriyordu. Jean Jaures'e hayrandı, onun mitinglerini kaçırmıyordu. O dönemki yakın arkadaşlarından birisi de Yahya Kemal'di. Yahya Kemal'le beraber *L'Humanité okuyorlar*, PSF mitinglerine beraber gidiyor ve Jaures'i dinliyorlardı. Jean Jaures enternasyonalistti; milliyetçiliğe ve yaklaşan emperyalist savaşa karşıydı. Ancak esrarengiz bir suikastle bertaraf edildikten sonradır ki, PSF'nin önderliği değişti ve parlamentoda savaş kredilerine olumlu oy vermesinin önü açılabilirdi.

Diyeceğim, Şefik Hüsnü ve çevresi ya da benzerleri biraz Batı ve Fransız sol entelijansiyası türeviydi. Bir sosyalizm ve Marksizm damarı oralardan geliyordu Türkiye'ye. Rusya Türkiye'ye, daha doğrusu İstanbul aydınlarına, birçok bakımdan Fransa'dan daha uzaktı. Öte yandan o uzak Rusya'da 1917'de Ekim Devrimi patlak verdi ve Bolşevikler önce iki büyük şehirde iktidarı ele geçirdi; arkasından uzun ve çetin bir iç savaş patlak verdi. 1920'ye gelindiğinde, artık iç savaşı da kazanmakta oldukları ve iktidarda kalacakları açıktı.

Dolayısıyla 1920-1922 yılları önemli örgütsel gelişmelere tanık oldu. Bir yandan, resmen Sovyetler Birliği resmen kuruldu, devlet yapısı olarak; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adını aldı. Beri yandan, dünya devriminin dünya partisi olarak düşünülen Üçüncü Enternasyonal veya Komünist Enternasyonal (Komintern) kuruldu. Böylece uluslararası komünist hareket, tâyin edici iç ve dış örgütlenmelerine kavuştu.

Komintern başından itibaren fevkalâde sakat bir düşünceydi. Marksizmin veya Marksizm-Leninizmin genel eleştirisini geçtim, Marksist ve hattâ Leninist ölçüler içinde dahi bu Komintern son derece sakat, son derece hayalperest bir düşüncenin ürünüydü. Ekonomide buna *fallacy of composition* (terkip hatâsı) deriz. Küçük ölçekte geçerli olan bir fenomeni veya ilişkiyi büyük ölçeğe uygulamaya kalkışmak, ya da orijinal ölçeği ile alâkası olmayan boyutlarda uygulamaya kalkışmak anlamına gelir. Şimdi mesele şu; Bolşevikler Rusya'da devrim yapmış. Nasıl yapmışlar? Kendi yorumlarına göre, küçük ve gizli, çok sıkı disiplinli, son derece merkezîyetçi bir parti sayesinde yapmışlar. Ve buradan, dünya devrimi için de bir

dünya partisi fikrine sığıyorlar. Bir ülkede devrim fikrinden dünya devrimi fikrine giderken, aynı zamanda her ülkenin devrimine öncülük edecek komünist partisi fikrinden dünya devrimine öncülük edecek bir dünya komünist partisi fikrine gidiyorlar.

Fallacy of composition, terkip hatâsı, burada giriyor işin içine. “Tek ülkede sosyalizm” fikri henüz mevcut değil. Stalin onu 1928-29’dan sonra ortaya atacak. 1920’lerin ikinci yarısına kadar Leninistlerin, Bolşeviklerin hakim düşüncüsü şu: Bütün Avrupa ve bütün dünya, bir işçi sınıfı devrimine gebe. Bizim Rusya’da yaptığımız Bolşevik Devrimi bunun sadece ilk adımı. Bütün Avrupa devrimin ayak sesleri ile sarsılıyor. Bütün Avrupa işçi sınıflarının ayaklanması hemen köşede, eli kulağında... Bir bakıma çok haksız da değiller. Çünkü Birinci Dünya Savaşı bütün ülkeleri son derece zorluyor, geriyor ve özellikle esas yükü taşıyıp bitkin düşen büyük devletlerin orduları içinde ihtilâl belirtileri baş gösteriyor. İşçi ve köylü kökenli askerlerin Bolşeviklere kayması, Rus devriminde tâyin edici olmuşken, şimdi Alman ordusu asker isyanlarıyla sarsılmakta. Zaten Hindenburg ve Ludendorff 1918 ortasında bu yüzden alelacele barış yapalım diyecekler hükümete, çünkü Alman ordusunda disiplin ve hiyerarşinin çökmesini göze alamıyorlar. Kendi sosyal, sınıfsal konumları açısından oldukça zeki adamlar ve şunu görüyorlar: Orduda isyan derinleşirse ortada devlet ve düzen diye bir şey kalmayacak. Benzer belirtiler, bu boyutlarda değilse bile Fransız ordusu içinde de var. Dolayısıyla Bolşevikler, 1917-1918’deki duruma bakarak (yani çok büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı yüzünden veya sayesinde) devrimin eli kulağında diye düşünüyorlar. Bütün Avrupa’da kapitalizm tekrar istikrar sağladığı halde, bu umudu veya hayali 1920’lerin ikinci yarısına kadar sürdürecekler. Şöyle bir boyutu da var işin; Avrupa’da devrim olmazsa biz Rusya’da ayakta kalamayız diye korkuyorlar.

Bu Leninist bir teori mi?

Hayır. Bu, eski Marksizmden gelen bir şey. Marx ve Engels sosyalist devrimin önce kapitalist sanayileşme bakımından en gelişmiş, dolayısıyla işçi sınıfının en kalabalık olduğu ülkelerde patlak vereceğini düşündüler. Aynı zamanda bu ülkeler gelişme seviyeleri itibarıyla de sosyalizme geçmeye en yatkın ülkelerdi, onlara göre. Daha sonra bu perspektifleri değişse bile -- yani Marx ve Engels’in kendileri ve sonra Lenin, devrimin çok daha geri ülkelerde patlak verebileceğini öngörseler bile -- yine de şu fikri koruyorlar: Devrim önce daha geri ülkelerde (meselâ Rusya’da) patlak verebilir, ama sonra Avrupa’ya sirayet etmezse o ülkede de ayakta kalmaz. Çünkü Rusya kadar geri bir ülkede sosyalist bir ekonomi kurulamaz. Bir tarım ve küçük köylü ekonomisinden “bütün toplumun mülkiyeti”ne nasıl geçer, sanayi işçilerine dayalı bir kolektivist mi nasıl yaratırsınız?

Bu varsayım (bu korku veya bu imkânsızlık hissi diyelim), 19. yüzyıl Marksizminden türeyip geliyor. Örneğin Menşevikler, tarihi zorlaya zorlaya devrim yaparsınız ama kuracağınız şey ancak Asyatik bir despotizm olabilir diyor. 1917’de yenildiler ama ne kadar haklı oldukları bugün apaçık ortada. Bolşeviklerin kendi içinde ise, “devrim yapabiliriz ama ayakta kalamayız” fikrini en katı bir şekilde Troçki savunacak. “Dünya devrimi yoksa hiçbir umudumuz yoktur” diyor Troçki. Buna karşı Stalin, “dünya devrimi olmadı diye buyurun iktidarı geri alın diyecek halimiz yok; zaten herkesi kestik, iktidarı geri verecek kimse de kalmadı; dolayısıyla şimdilik bu ülkede sosyalizmi kurmaya çalışmaktan başka şansımız yok; ayrıca Rusya yüzölçümü, nüfusu ve doğal kaynakları itibariyle o kadar büyük bir ülke ki, yapabiliriz de” diye özetlenebilecek, benim böyle özetlediğim bir pozisyonu benimseyecek. Ve “tek ülkede sosyalizm,” *socialism in one country* bu zeminde türeyecek. Kâh Martov’un tahmin ettiği gibi diktatörlük yöntemleriyle, kâh yurtseverlik veya milliyetçilik temelinde, bunu Sovyet halkına kabul ettirmek de o kadar zor olmayacak. Yani şöyle de diyebiliriz; 1920’lerin sonları ve 30’ların başlarında, o zamanın Sovyetler Birliği için “millî ve yerli” olan, işte bu “tek ülkede sosyalizm” programı.

Bu anlamda Lenin’in, devrim daha gelişmemiş ülkelerde de olabilir tezi pragmatik olmaktan pek de öte değil gibi. Çünkü zaten kendisi bunu demezse ülkesine ve toplumuna nasıl kabul ettirebilirdi devrimi?

Bunun da payı var ama bundan ibaret değil gibi. Marx daha ekonomik, Lenin daha politik bir yaklaşıma sahip. Marx daha koyu bir ekonomik determinizm açısından bakıyor; Lenin ise devrimin çok siyasi, tesadüflere çok bağlı, çok “sürdetermine” (üstün belirlenimlere veya çoklu belirlenimlere tâbi) bir olay olduğunun farkında. Yani Lenin’in devrime bakışında, illâ şu veya bu tip bir ülkede değil; herhangi bir tarihi fırsat zuhur ederse devrim yapılabilir -- o fırsatı yakalamaya yatkın kıvraklıkta, zihnen demokrasiye değil ihtilâle angaje, aynı zamanda son derece sıkı disiplinli ve manevra kabiliyeti olağanüstü yüksek bir partinin olması koşuluyla (ki bu açıdan Faşizm ve Nazizmin Komünizmi taklit ettiği ve benzer aktivist, aksiyoner özelliklerin Faşist partilerde somutlandığı rahatlıkla söylenebilir). Bu bir yana; tarihi fırsatı yakalamak nosyonu ve o fırsatın nerede, nasıl zuhur edeceğinin o kadar da bilinemeyeceği; belki de ekonomik bakımdan çok daha geri ülkelerde ve ekonomik olmayan nedenlerle çıkabileceği; meselâ istibdat ve gerilik -- tam da gerilik -- faktörünün kolaylaştırıcı bir faktör olabileceği, Lenin’in siyasî devrim (ihtilâl) olayına daha politik yaklaşımında kuvvetle mevcut.

Şimdi şunu anlatmaya çalışıyorum; 1917 ile 1927-28-29 arasında öyle bir on yıl var ki, daha “tek ülkede sosyalizm” Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin resmi çizgisi haline gelmiş

değil. İlk başta biraz daha realist, daha sonra giderek daha hayalperest bir biçimde, uzun süre dünya devrimi peşinde koşmaya devam ediyorlar. Bu da dediğim gibi çok sakat bir mantık sıçramasını; dünya devrimi için tek ve merkezi bir dünya komünist partisi fikrini beraberinde getiriyor. “Biz Rusya’da demir disiplinli, son derece merkeziyetçi bir partiyle yapmadık mı devrimi? Öyleyse dünya devrimi için de bu gerekli.” Fakat her şeyden önce, bütün dünyada simultane, senkronik, eşanlı bir devrim olabileceği fikri çok sakat, çünkü “eşitsiz gelişim” (*unequal development* veya *uneven development*) dediğimiz olayı hiç hesaba katmıyor.

Ülkeler arasında muazzam gelişme farkları söz konusu. Toplumların takvimi ve kronometresi aynı çalışmıyor. İkincisi ve daha da vahimi, hangi ülkede, hangi eylemin (seçimlere katılmanın veya parlamentoyu boykot etmenin, kâh şununla kâh bununla ittifak yapmanın, genel grev başlatmanın veya sendikalara uzlaşma telkin etmenin) zamanı nasıl belirlenecek? Tek bir merkez, ânında haberdar olabilecek mi bütün değişim ve titreşimlerden? Hepsi bugün ne kadar saçma geliyor insana! Bölgesel, yöresel, kıtasal ve ülkesel açıdan bu kadar farklı koşullar zemininde, bütün dünya için âdetâ tek bir komünist partisi olabileceği ve bütün ülkelerin emekçi sınıflarını aynı şekilde örgütleyip senkronize bir şekilde yönetebileceği fikri, bu yüzden olabilecek en aşırı terkip hatâsı örneği.

Fakat sonuçta Komintern, birincisi, tamamen bu düşüncenin ürünü. İkinci (Sosyalist) Enternasyonal gibi nisbeten gevşek bir tartışma ve karşılıklı dayanışma forumu değil. Komintern’in Uluslararası Yürütme Kurulu, bütün üye partilerin çok üzerinde. İsteddiği partiyi atmak veya istediği parti içindeki şu veya bu kişi ya da grubu attırmak dahil, olağanüstü yetkilerle donatılmış tam bir kumanda merkezi. İkincisi, bu yapılanmaya giden yolun kendisi de hayli trajik. Önceki on beş veya yirmi yılda, İkinci Enternasyonal içinde çeşitli ideolojik ve politik mücadeleler söz konusu. Orta ve Batı Avrupa’nın büyük sosyalist partileri, örneğin Fransa’da PSF, İtalya’da PSI ve Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi, ciddi kitlesellik düzeylerine ulaşmış durumdadır. Her biri ülkesinin ikinci partisi konumunda. Onlar için devrim, orada bir yerde asılı duran “nihaî hedef.” Ancak pratikte, gitgide daha fazla demokrasinin parlamenter mücadele olanaklarından sonuna kadar yararlanıp işçi sınıfına yararlı reformlar çıkarmak gibi kazanımlar için çalışıyorlar. Lenin’in ve radikallerin gözünde gitgide daha fazla reformculuşuyor ve ihtilâl fikrinden, “tek yol devrim” fikrinden gitgide uzaklaşıyorlar.

Dolayısıyla Bolşevik Devrimi öncesindeki yirmi yılda bu kapışma zaten mevcut. Birinci Dünya Savaşı ve Bolşevik Devrimi karşısında bölünme büsbütün netleşiyor, iyice kristalize oluyor. Bolşevikler işte gördünüz mü, diyor, bunlar sınıf hainleri; savaş karşısında işçi ve emekçilerin enternasyonalizmini sattılar ve arkasından, bizim Rusya’daki güzel

devrimimizden de korkup burjuvaziye iltihak ettiler... Dolayısıyla buradan şöyle bir ders çıkıyor Bolşevikler açısından: Kuracağımız yeni enternasyonalde bu tür barışçı, reformcu, parlamentarist vb fikirlerin zerresine yer olmayacak. Bu demokratizm virüsünden yüzde yüz arındırılmış bir dünya komünist partisi kuracağız... Dolayısıyla ünlü “21 Şart”ı formüle ediyorlar -- “Kominterne üye olmanın 21 şartı.” Ancak bu koşulları eksiksiz yerine getiren partiler Kominterne alınıyor. Fransız ve İtalyan sosyalist partileri, içindeki, Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi içindeki, keza daha ufak bir yığın parti içindeki taraftarlarını, Lenin’e ve Bolşevizme sempati ile bakan grupları harekete geçiriyor; partilerinin kongresini toplamaya ve Komintern’in 21 Şartının kabul edilmesi için önerge vermeye çağırıyorlar. Reddedilirse kopup ayrı bir parti kurun diyorlar.

Tipik olarak reddediliyor bu önergeler. Şiddetli tartışmalar oluyor ama büyük ve demokratikleşen, bildiğimiz parlamenter demokrasiye giderek daha fazla adapte olan bu kitle partilerinin ekseriyeti, Kominterni, Bolşevizmi, Leninizmi bir çeşit aşırı sol maceracılık olarak görüp reddediyor. O zaman Leninistler (Bolşeviklere sempati duyanlar) ayrılıyor ve böylece Fransız Sosyalist Partisi’nin (PSF) yanında Fransız Komünist Partisi’ni (PCF), İtalyan Sosyalist Partisi’nin (PSI) yanında İtalyan Komünist Partisi’ni (PCI), Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin yanında KPD’yi, Alman Komünist Partisi’ni kuruyorlar. Nerede bir sosyalist parti vardysa bu bölünme mutlaka gerçekleşiyor. Yine parantez içinde bir saptama: Bunun çok felaketli sonuçları olacak, çünkü sosyalist partiler ile komünist partiler birbirine korkunç düşman kesilecek. Asimetrik bir düşmanlık oluşacak. Komünistler sosyalistlere, sosyalistlerin komünistlere olduğundan çok daha fazla düşman olacak.

Revizyonist diye mi bakıyorlar?

Komünistler için sosyalistler revizyonist, barışçı, hain, dönek, satılmış, devrimi terketmiş burjuva yolcuları. Sosyalistler ise komünistlere biraz, nasıl desem, bizim ailenin serserisi, haşarı çocuğu gözüyle bakıyor. Evet, onlar da Marksist ama pek iflâh olur gibi değiller diye düşünüyor; Soğuk Savaşa kadar düşman gözüyle bakmıyorlar. Oysa komünistler için sosyalistler tamamen burjuvaziye katılmış; dünya devrimi olacaktı ama bu namussuzlar yüzünden olamadı, olamıyor diye kategorize ediyorlar. Onun için diyorum ki düşmanlıkları asimetrik. Zaten komünistler sosyalistlere kıyasla daima daha Makyavelist, daha amansız. Her halükârda bu bölünme ve özellikle komünist partilerinin sosyalist partilere düşmanlığı, İtalya’da Faşizmin, Almanya’da Nazizmin iktidara gelmesini çok kolaylaştıracak.

Bu bir yana, bir de o zamana kadar herhangi bir sosyalist veya sosyal demokrat partinin olmadığı ülkeler var. Örneğin Çin, Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu gibi... Buralarda Komünist Enternasyonal ilk andan itibaren bulabildiği her türlü sempatizan grubunu doğrudan bir komünist partisi kurmaya sevk ediyor. 1920 -1921 yılları böyle bir dizi komünist partisinin kuruluş tarihidir. Türkiye Komünist Partisi (1920) ve Çin Komünist Partisi (1921) Komintern'in talimatıyla ve Komintern'in bir şubesi olarak aynı yıllarda kuruldu. Bir an evvel bir komünist partisi kurun ve siyasetin sol kanadını işgal edin... Bu çerçevede Komintern, Türkiye Komünist Partisi'ni doğrudan doğruya Bakü'de, Doğu Halkları Kurultayı ve akabinde, kısmen Rusya Türkleri içinden gelen, kısmen de Birinci Dünya Savaşı öncesi veya sonrasında Rusya'ya kaçmış bulunan İttihatçı kökenli devrimcilere, örneğin Mustafa Suphi ve Ethem Nejat'lara kurdurdu.

Dolayısıyla 1920'de Bakü'de kurulan bu ilk TKP'nin aslında Türkiye içinde çok fazla bir temeli olmadığı söylenebilir Türkiye açısından baktığımızda, görece yerli ve millî olan İstanbul'dakilerdi; Şefik Hüsnü ve *Aydınlık* çevresi zor koşullarda da olsa örgütlenme ve yayın faaliyetini sürdürüyordu. Bu arada tabii Mustafa Suphi'ler bir grup halinde Türkiye'ye gelip Mustafa Kemal'le pazarlık yapmak ve Milli Mücadele'ye katılmak istediler ama 1921'de Trabzon açıklarında, Karadeniz'de öldürüldüler. Dolayısıyla o kurucu kadro önemli ölçüde tasfiye edildi, fakat sonra İstanbul grubuyla Bakü'de kurulan parti birleşiyor ve tek bir Türkiye Komünist Partisi adını aldı. Fakat bu noktada bir parantez daha: 1951-52 tevkifatında Şefik Hüsnü'yle birlikte hapis yatan babam, Şefik Hüsnü'nün o yıllarda, yani yaşlılığında da bu Bakü hikayesinden ve partinin Sovyetler Birliği'nde kurulmuş kanadından hoşlanmadığını; Mustafa Suphi'nin kahramanlaştırılması ve yüceltilmesinden pek hazzetmediğini; bunu kendisine, İstanbul ve *Aydınlık* çevresine karşı bir tavır gibi algıladığını anlatmıştı.

Fakat sonuçta, örgütsel kökenler farklı olsa bile tek bir Türkiye Komünist Partisi kuruldu ve tevarüs ettiği ideoloji, tamamen Ekim Devrimi'nin ürünü, Leninizmin bir türevi oldu. Komintern Marksizmi diyebileceğimiz bir fenomen vardı Lenin ve Stalin'in ellerinde şekillenen; TKP ideolojik bakımdan bu Komintern Marksizminin bir parçasıydı. Dolayısıyla TKP'nin Türkiye'ye, cumhuriyete, Kemalist önderliğe ve rejime bakışı Komintern'den bağımsız bir olay değildi; Komintern Marksizmi dediğim ideolojik paradigmanın bir parçasıydı. Komintern'in de Türkiye'de Kemalizme ve Mustafa Kemal'e bakışı ile Çin'de aynı sırada meydana gelen cumhuriyet devrimine, Sun Yat Sen'e ve ardından bir süre Çang

Kai-şek'e bakışı arasında hemen hiçbir fark yoktu. Kabaca şöyle bir fikir söz konusuydu: Çin, Türkiye, diğer Asya ve Afrika ülkeleri... geri toplumlardır. Bir, gelişmiş kapitalist ülkeler değildir; iki, tümüyle bağımsız değildir. Emperyalizmin yoğun baskısı ve müdahalesiyle yüzyüzedirler. Dolayısıyla bu ülkelerde doğrudan doğruya burjuvazi (fabrikalarda işçileri sömüren bir sanayi burjuvazisi) değildir düşman.. Asıl iktidar ve en büyük gericilik öncelikle emperyalizmdir; iki, işbirlikçi yarı-feodal toprak ağaları ve din adamlarıdır (yani Türkiye'de uzun süre irtica denen kanat). Bir emperyalizm, iki yerli gericilik; halkın ve devrimin baş düşmanları bunlardır. Komintern'in giderek yarı-sömürge, yarı-feodal dediği ülkelerdir bunlar. Hem emperyalizmin baskı, sömürü ve tahakkümü, her an da müdahalesi söz konusudur, hem de yerli eşrafın, toprak ağalarının, Müslüman veya diğer inanç sistemlerine mensup din adamlarının gericiliği. Dolayısıyla bu ülkelerde ilk ağızda mesele, emperyalizmi ve yerli işbirlikçilerini yıkmaktır.

İmdi, komünist partilerin dışında, emperyalizme ve yerli gericiliğe karşı başka milli ve ilerici başkaldırıları da meydana gelebilir. Örneğin bir Mustafa Kemal çıkabilir, Çin'de Sun Yat-sen veya Afganistan'da Cemalettin Afgani çıkabilir....

Tırnak içinde "ilerici" olan ama sosyalist olmayanlar...

Marksist değil, komünist değil ama o ülkenin objektif koşulları itibariyle ilerici sayılanlar.

Ne yapacağız bu insanları?

Bu insanları destekleyeceğiz diyorlar. Bu insanlar emperyalizme isyan ediyor, milli bir mücadele veriyorlarsa, ya da cumhuriyet ilan edip hanedanı ve/ya toprak ağalığını tasfiye etmeye kalkıyorlarsa, bunları destekleyeceğiz. Çünkü yaptıkları bir tür milli burjuva devrimi, ya da 1930'lardaki yeni tanımıyla milli demokratik devrim anlamına geliyor. Destekleyeceğiz ama emperyalizme veya feodalizme karşı ilerici adımlar attıkları ölçüde destekleyeceğiz. Öte yandan, bu adımlar kalıcı, inatçı, yeterince radikal ve cesur olamaz. Çünkü bunlar işçi sınıfı değildir, komünist değildir. Bunlar biz Marksistler gibi iyi ve tutarlı devrimciler değildir; bir noktadan sonra yorulacak ve bocalayacaklardır. Ne zaman, nerede ve ne ölçüde emperyalizm ya da yerli gericilikle uzlaşmaya başarlarsa onlara karşı çıkacak ve mücadeleye gireceğiz. Onları elimizden geldiği kadar milli devrimi daha ileri götürmeye zorlayacak; vazgeçerlerse biz devrimi devralıp daha ileri noktalara taşımaya çalışacağız.

Böyle bir vizyon... Komintern merkezi, Türkiye’de Kemalistlere ya da Çin’de, Sun Yat-sen’in partisi olan Guomindang’a (Milliyetçi Parti’ye) çok geniş krediler açıyor bu suretle. ÇKP’ye, TKP’ye ya da Fransız sömürgeci olan Hindicini’deki (ilk adıyla) Vietnam Komünist Partisi’ne ve benzerlerine, hep şunu söylemiş oluyor bir bakıma: Bunları destekleyeceksiniz. Zaten dünya çapında emperyalizme karşı bunlar ilerici saftadır, anti-emperyalizm safındadır, dolayısıyla destekleyeceksiniz mümkün olduğu kadar. Militan laikliği de sonuna kadar savunun; tekke ve zaviyeleri kapatmaları da doğru ve haklıdır, çünkü yerli dinci geriliğe indirilmiş bir darbedir; ama bununla yetinmeyip toprak reformu yapmaları ve ağalığı yoketmelerini de talep edin... Bu mantıkla Komintern 1920’ler ve 30’ların hemen bütün Kemalist reformlarına kefil oluyor bir kere. Özel olarak TKP’nin de Mustafa Kemal’e, CHP’ye, Kemalist rejime ve genel olarak Türkiye toplumuna bakışını bu anlayış şekillendiriyor. Türkiye toplumunun bir, ileri, aydın, modern ve moderniteye dönük kesimleri var, bir de geri, gerici, irtica yanlısı kesimleri var. Kemalist iktidara karşı bir dizi meydan okuma, gerek Komintern ve gerekse TKP tarafından hep gerici olarak değerlendiriliyor bu yüzden. Örneğin Şeyh Sait isyanı da feodal gericilik kategorisine giriyor....

Peki ya bunlar halk ayaklanmasıysa?

Önemli olan, ideolojik ve siyasi mevzilenme. Marksizmde hiçbir zaman herhangi bir eylemi fiilen kimlerin gerçekleştirdiği değil önemli olan; hangi ideoloji ve programı temsil ettiği önemli. Türkiye toplumuna böyle bir ilericilik-gericilik çerçevesinde bakıyorlar. Mustafa Kemal enikonu bir devrim yaptı. Bu devrim saltanatı kaldırdı, laik bir cumhuriyet kurdu, Türkiye’yi hızla modernleşme mecrasına soktu. Evet, yukarıdan aşağıya -- ama devrimci diktatörlük dediğin, Jakoben devrimcilik dediğin böyle olur zaten... Esasen Leninizmin Jakobenizmle hiçbir problemi yok. Zaten proletarya diktatörlüğü teorisi, tamamen Fransa’da 1792-94 arasında Kamu Selâmeti Komitesi’nden, Robespierre ve Saint-Just’ün “olağanüstü devrimci yönetim” teorisi ve uygulamalarından türemiş durumda. Ha Kamu Selâmeti Komitesi’nin Terör döneminde “devrim düşmanları”nı yargılaması, ha 1936-38’in Moskova Duruşmaları, ha Türkiye’de 1925-26’nın İstiklâl Mahkemeleri.

Bana sorarsanız hepsi kötü, ama Leninizme ve Komintern’e sorarsanız hepsi iyi, çünkü devrimin devrimci diktatörlükle savunulmasını içeriyor. “Bir devrim oldu; bu devrim reaksiyon ve restorasyon tehlikesi ile yüzyüze. Saltanat ve hilâfet taraftarlarının, dinci gericilerin tarihin saatini geri çevirme girişimi ile yüz yüze. Bunlara karşı Kemalizmin sonuna kadar desteklenmesi gerekmektedir.” Ya da Çin’de feodal savaş ağalarına karşı Sun Yat-sen’in sonuna kadar desteklenmesi gerekmektedir. Bu noktada Çin hakkında bir parantez açayım,

çünkü Türkiye'yle ilgili bir hususu somutlamaya yarayacak. Çin'de Sun Yat-sen ölüyor ve Çang Kai-şek iktidarı ele geçiriyor; sonra da Komünist Partisi ile bütün köprüleri atıp muazzam bir katliama girişiyor. Tevkifat falan değil, katliam düpedüz. Pekin'de, Şangay'da, Nankin'de, diğer büyük Çin şehirlerinde, sokak ortasında diz çöktürüp kılıçla kafasını kesiyorlar komünistlerin. Zamanında fotoğraflanmış korkunç sahneler... Türkiye'ye kıyasla Çin felâket bir vahşet toplumu, o gün de, bugünde. Her neyse. Bunun üzerine ÇKP de Çang Kai-şek'e karşı korakor buna dahi karşı çıkıyor uzun süre. ÇKP'ye ille de müstakil ihtilâl yoluna girmemesini tavsiye ediyor. 1946-49'da, artık çok güçlü konumdaki ÇKP'nin başkaldırmamasını istiyor bir kere daha. Ve bunu, 1949'da Mao bütün Çin'de iktidarı ele geçirenceye kadar sürdürüyor. Mao hiç affetmeyecek Stalin'i bu yüzden.

Yani son sözü söyleyen Stalin, Komintern'de.

Kesinlikle. İkinci Dünya Savaşı sırasında Batı ile ittifak uğruna Kominterni bir çırpıda feshettiren de Stalin. Ama Komintern merkezietini temsil etmeye devam eden de gene Stalin. Fakat yukarıda başladığım Çin-Türkiye karşılaştırmasına dönersek, şimdi Türkiye'de Mustafa Kemal hep iktidarda 1938'e kadar. Sonra da İnönü ile aynı devamlılık sürüyor. Dolayısıyla TKP ile Kemalizm arasında, TKP ile CHP'nin sol kanadı arasında, hattâ TKP ile rejimin bazı sinir merkezleri arasında Çin'deki gibi radikal bir kopuş cereyan etmiyor. Gerçi TKP hep illegal; Kemalist Tek Parti rejimi kendinden başka bir partinin legalitesini tanımıyor. Ötesinde, sivil topluma hiçbir özerk temsiliyet tanımıyor -- örneğin işçi veya kadın örgütlerine. Kendi ataerkil, hegemonik bakışından ötürü, siyasette kendinden başka kimseye hayat hakkı tanımıyor CHP -- Kürtlere, Müslümanlara, işçilere, kadınlara tanımadığı gibi TKP'ye de. Madalyonun diğer yüzünde, henüz Soğuk Savaş yokken TKP'yi hepsinden daha korkunç bir düşman görmeleri de söz konusu değil. Bu sırada komünistlere verilen hapis cezaları da nisbeten düşük. Henüz 141 ve 142. maddeler mevcut değil Türk Ceza Kanunu'nda. Tabii TKP ayrı bir yerde ve CHP ayrı bir yerde, ama ikisinin etrafında ve arasında genişçe bir gri alan da var. Sol sempatizanlar, hattâ TKP'liler de girip çıkıyor bu gri alana. Bazen de giriyor ve çıkmıyorlar. Şevket Süreyya, Vedat Nedim... 1930'larda kurulan *Kadro* dergisi, büyük ölçüde TKP'nin eski yol arkadaşlarının "CHP'nin radikal sol kanadını oluşturabilir miyiz?" ve "CHP'yi daha fazla sola çekebilir miyiz?" denemelerinin ürünü. Marksizm-Leninizmin radikal kalkınmacı modernizmini alıp, sol-devletçi bir ulkusal kalkınmacılık misyonu biçiminde CHP'ye yamamaya kalkıyorlar. Mısır Komünist Partisi'nin Nâsır ile ilişkisinden farklı değil. CHP'nin gözünde öyle olmayabilir ama TKP'nin gözünde böyle: bir yerde, gericiğe karşı aynı ilerici kampta yer alıyorlar.

Bir taraftan tutuklanıyorlar ama?

Evet, arada bir tutuklanıyorlar. Zaman zaman komünist tevkifatları meydana geliyor. O günün koşulları içinde, çektiklerini küçümsemek istemiyorum. Özellikle alt kademelerin, işçi ve emekçilerin canına okuyor Birinci Şube. Üst düzey aydınların önünde ise başka opsiyonlar mevcut. Yatıyor, çıkıyor ve Kemalizme intisap edebiliyorlar. Nâzım Hikmet'te ilginç bir "elâ gözlü mebus Tahsin" tipi var, *Memleketimden İnsan Manzaraları*'nda. Şevket Süreyya hapisteyken İş Bankası'nı tasarlıyor; CHP'ye sunuyor ve kabul ediliyor. Geriliğe karşı modernizasyon ve kalkınmacılık arayışı, bu ülkeyi kim modernleştirebilir arayışı sürekli bir köprü oluşturuyor.

Dolayısıyla 1920'ler ve 30'larda TKP ile CHP arasındaki, ya da sosyalist sol ile CHP arasındaki ilişkiler, böyle karmaşık bir manzara arz ediyor. Derken 1946-50'ye geliyoruz. Bit yandan, çok-partili hayata geçiş. Diğer yandan, Stalin'in Boğazlar, Kars ve Ardahan üzerindeki talepleri, Türkiye'nin buna karşı Amerika'ya yanaşıp destek ve himaye araması, tam da Avrupa'da Soğuk Savaş başlarken Türkiye'nin "tarafsız"lığını terkedip artık ABD nüfuz alanında kalması anlamına geliyor. İşte bu, büyük bir kopuş solun tarihinde. İktidarlarla Marksist solun ilişkilerinde bir dönüm noktası. 1923-50 arasında bir dönem, 1950'den başlayarak yeni bir dönem söz konusu. Çünkü 1951-1952'nin TKP'si artık Soğuk Savaşın bir tarafı. Bundan böyle komünistler sadece Tek Parti'nin hegemonyasını tanımayan marjinaler değil; çok daha kötüsü: vatan hainleri, Sovyet ajanları. Bu söylem ve beraberinde getirdiği çok daha katı, çok daha düşmanca uygulamalar daha önce mevcut değil. Amerika'da McCarthycilik rüzgârı, Türkiye dahil bir dizi "ara bölge" ülkesine böyle yansıyor.

Daha ileri gitmeden, 1946-1950 dönemiyle ilgili bazı ilginç detaylara değinmek istiyorum. 1945'te İkinci Dünya Savaşı sona erip de Faşizm ve Nazizm kesin yenilgiye uğradığında, Batı demokrasileri ile Sovyetler Birliği arasında bir koalisyon, büyük bir birleşik cephe söz konusu. Daha Soğuk Savaş başlamamış durumda ve TKP, Hitler'e karşı demokrasi bloku zafer kazandığına göre, Türkiye dahil bütün dünyaya çok daha fazla demokrasi gelecek diye bakıyor. Sovyetler Birliği'nin kurtardığı ülkeleri işgal etmesinin, yani Stalinist hegemonyacılığın Batı'da nasıl bir reaksiyon doğuracağını; müttefiklerin nasıl hızla düşmanlaşacağını kestiremiyor bir bakıma. Madalyonun diğer yüzünde CHP'den Dörtlülükle ayrılanların kurduğu Demokrat Parti'nin yükselişine de 1951'e kadar hep iyimser bakıyor. Nitekim TKP, CHP'ye karşı Demokrat Parti'yi destekledi 1946 ve 1950 seçimlerinde. Türkiye'nin Tek Parti diktatörlüğünden, jandarma ve tahsildar zulmünden kurtulması, çok-partilileşmesi uğruna. Önemli bir istisnadır, o dönemin Marksist, sosyalist solunun Kemalizm ve mirasıyla ilişkilerinde. Hattâ açığa çıkmamış entellektüel kadrolarını, mümkün olduğu kadar Demokrat Parti'ye girme ve DP içinde etki kazanmaya yönlendirdiler.

Benim babam genç ve parlak bir avukat olarak DP Alaşehir ilçe başkanıydı nitekim. Türkiye’de demokrasi için daha geniş bir alan açmak, DP mecrasından mümkün olabiliyordu.

Lâkin Soğuk Savaş, Stalin’in hegemonyacı talepleri, Yunanistan İç Savaşı, Kore Savaşı’nın patlak vermesi (1950-53), Marshall Planı, Truman Doktrini... her şeyi değiştirdi sonuçta. 1951-1952’de, o zamana kadar görülmedik derecede kapsamlı bir TKP tevkifatı meydana geldi ve 1920’lerden beri gelen eski TKP’yi esas olarak bitirdi. İyi de, ne kadar masif, ne kadar kitlesel? 200 kişi, alt tarafı. Babamın da, o sırada İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği’nin başkanı olan İlhan amcamın da içinde olduğu 200 kişiden bahsediyoruz, hepi topu. Esas İstanbul odaklı; onun dışında bir parça Ankara, azıcık İzmir de var. Ama partinin bütün üst ve orta kademe kadrolarını kapsıyor. Özetle, küçük ama entellektüel etkisi büyük bir parti. Kemalizmle o karmaşık ilişkisi, paylaştığı o kalkınma ve modernleşme vizyonu, buna dayalı ilerencilik (ve gericilik) anlayışı, genişçe bir sempati hâlesi yaratıyor. 60’ların ve 70’lerin bütün önemli sol aydınları, bugün artık mevcut olmayan Kemalist-sol *intelligentsia*’sı dar anlamda TKP’li değil, ama bu ideolojik hâlenin içinde. Aziz Nesin, Sadun Aren., Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Fakir Baykurt ve bütün diğer köy romancıları, yığınla iktisatçı, bir dönemin Devlet Planlama Teşkilâtı mensupları, bazı şairler, ressamlar, heykeltıraşlar... hepsi bu spektrumun içinde yer alıyor.

Fakat şu da bir gerçek ki, 200 kişilik bir tutuklama yetiyor, 1951’den 1972-73’e yirmi küsur yıl boyunca TKP’nin Türkiye içindeki örgütsel varlığını bitirmeye (1970’lerde Almanya üzerinden geri gelinceye kadar). Bu arada, cezaevinde bir bölünme cereyan ediyor, Şefik Hüsnü, Reşat Fuat (Baraner) ve taraftarları ile Zeki Baştımar ve taraftarları arasında. Şefik Hüsnü ve taraftarları çoğunluk, Zeki Baştımar taraftarları azınlık. Bir, örgüt genel sekreteri olan Zeki Baştımar’ın, partinin çökmesindeki sorumluluk payı; iki, poliste işkence ile alınmış ifadelerin mahkemede kabul edilip edilmemesi konularında bir bölünme yaşanıyor. Şefik Hüsnü ve diğerleri bütün bu ifadelerin reddedilmesini savunuyor. Zeki Baştımar ise olan olmuş, parti çökmüştür, yapacak bir şey yok tavrında. Biraz karikatürize ediyor olabilirim, ama saflar kabaca böyle ayrışıyor. O zamanın ceza kanununa göre maksimum ceza 7,5 yıl. Şefik Hüsnü 7,5 yıl yiyor ve Manisa’da ölüyor. Babam Erdoğan Berktaş için, iki yıl hapis ve galiba bir buçuk yıl da iç sürgün (mecburî ikamet). Mahkeme devam ederken zaten bir buçuk yıl yatmıştı. Kararla birlikte çıktı, eve geldi. Cezalar Temyiz’de kesinleşince Nevşehir cezaevinde altı ay daha yattı. Ondan sonra Adapazarı’nda mecburi ikamete gitti. Bir süre sonra Adapazarı’ndan İzmir’e naklettirebildi; her gün gidip Kemeraltı karakolunda imza atması gerekirdi.

Buradan dönelim, TKP'nin ve solun serüvenine. Hapishane faslı sonrasında Zeki Baştımar ve o gruptan başkaları, bir şekilde yurtdışına çıkmayı başardılar ve Sovyetler Birliği'ne gittiler. Orada, 1933'ten beri Moskova'da yaşayan, TKP'nin Komintern ve Sovyetler Birliği nezdindeki âdetâ daimî temsilcisi konumundaki -- bütün Stalinist terör dalgalarını başarıyla atlattı hep hayatta kalmasına bakılırsa pek de iyi bir insan olmayan, daha açık söylemek gerekirse kimbilir kaç yoldaşının kanına girmiş olması gereken -- İsmail Bilen (İ. Bilen, Laz İsmail, İsmail Marat) ile buluştular ve 1962'de Merkez Komitesi Dış Büro adı altında TKP'yi yurt dışında tekrar canlandırdılar. 1950'lerin ikinci yarısında Bizim Radyo'yu, daha sonra TKP'nin Sesi radyosunu kurdular. Türkiye'de kalanlar ise yeniden örgütlenmediler. Şefik Hüsnü'nün ölümünden sonra en kıdemli lider konumunda kalan Reşat Fuat, bütünüyle deşifre olmuşluk ve sürekli polis takibi koşullarında, hiçbir tüzük, yönetmelik, program vb olmaksızın tamamen informel bir mahfil, bir dostluk ilişkileri çevresi olarak kalmayı savundu ve bu, genel kabul gördü. Mihri Belli'nin, Şevki Akşit'in, Erdoğan Berktaş'ın bütün İYTGD gençlerinin yer aldığı bu çevre, 1960'ların ilk yarısında Doğan Avcıoğlu'nun çıkardığı Yön dergisine Mihri Belli'nin E. Tüfekçi imzasıyla yazmaya başlamasından itibaren, "Eski Tüfekler" diye anılır oldu. O zamana kadar böyle bir deyim yoktu ama mahfilin, cemaatin kendisi mevcuttu. Ben bunun içinde büyüdüm, bütün bu insanları tanıyorum...

Sanırım siz Amerika'ya giderken Mihri Belli "şimdi gideceksin, göreceksin ve milliyetçi bir şuurla geri geleceksin" gibi bir şey demiş, yanlış hatırlamıyorsam...

Hayır, tam öyle değil. Bu şöyle cereyan etti: Ben 1964 yaz başında Amerika'ya gitmeden önce, Mihri Belli, babam ve ben Krepen Pasajı'nda bir öğle yemeğinde buluştuk. Daha lise III'teyim, ama Yale'den kabul ve tam burs almışım, gideceğim. Babam İstanbul'a gelmiş ve pasajda buluşmuşuz; yemek yiyor, sohbet ediliyor. Mihri Belli o yemekte kendi gençliğinin ABD tecrübesinden hareketle şöyle bir şey dedi: "Amerika'ya gittiğinde dünyanın ne kadar büyük olduğunu göreceksin. Ben gittim, gördüm ki Türkiye'nin esamesi okunmuyor. Sen de göreceksin ki o dünyada salt Türk olarak varolamazsın; bir yere ait olabilmek için Marksizme ve anti-emperyalizme sarılmaktan başka bir çare yoktur." Şu anlamda: Marksist olmayan bir milliyetçilikle de göğüs geremezsin dünyaya...

Öyleyse benim dediğimden biraz farklı.

Marksist bir anti-emperyalist milliyetçiliği, Lenin'in emperyalizm teorisiyle yoğurulmuş ve pekiştirilmiş bir milliyetçiliği kastediyor. Kendisi de Robert Koleji mezunuydu; Amerika'ya üniversiteye gittiğinde yaşadıklarını biraz o açıdan anlattı. Marksizme sarılmak derken kastettiği Marksist anti-emperyalizmdi; özel olarak vurguladığı buydu.

Biraz da Hikmet Kıvılcımlı'dan bahsedebilir miyiz? Örneğin Hikmet Kıvılcımlı ile Mihri Belli kıyaslaması yapmak bize bir şey öğretir mi?

Hayır. Hikmet Kıvılcımlı çok kendine özgüydü, arızî bir vakaydı. Hiçbir zaman bu “Eski Tüfekler” grubunun bir parçası olmadı. TKP’liydi tabii tarihsel olarak. Fakat meselâ 1951-1952 tevkifatında yoktu. Dolayısıyla 1957 seçimleri öncesinde Vatan Partisi’ni kurabilmişti; 1960’larda ise İşsizlik ve Pahalılıkla Mücadele Dernekleri yaratmaya çalışıyordu. Çok uzun boyluydu; dolayısıyla illegal faaliyetten kasten uzak tutulmuş olabilir, polis takibini atlatması mümkün olmadığından. Dolayısıyla bilmiyorum, TKP ile arasındaki ilişkiyi nasıl bir formüle bağladılar. Ama sonuçta, sanki kendi başına bir şeyler yapmaya çalışan ve bu yalnızlığı geliştirdiği hayli egzantrik teorilere de yansıyan biri oldu.

Örneğin tarih tezi gibi...

Evet, Kemalist “Türk Tarih Tezi”ne karşı kaleme aldığı “Tartışılacak Tarih Tezi”; “antika medeniyetler” ve “tefeci-bezirgân sermayesi” vb hakkındaki düşünceleri... Daha sonra, Türkiye tarihinde bütün ilerici adımların ordudan geldiği iddiası. Sanki kendi başına devinir gibiydi. Fakat tabii örneğin babamla tanışıyorlardı.

Siz kendisini şahsen tanıdınız yani...

Çok kısa, çok az tanıdım. Bizim eve gelip gitti bir ara. Önemli olan şu ki, 1960’ların ikinci yarısında tamamen darbeci bir kimlikle çıktı solun önüne ve siyaset sahnesine. Varsa yoksa ordu... Türkiye tarihinde bütün ilerici adımlar ordudan kaynaklamıştır....Ordu kılıcını ha attı ha atacak... İkinci Kuvayı Milliyeciliğimiz” gibi formülasyonlar hep Hikmet Kıvılcımlı’dan kaynaklandı.

Hikmet Kıvılcımlı’dan hemen önce Mihri Belli’de kalmıştık. Oradan devam edelim isterseniz.

Bu grup üzerinde tartışılmaz otoritesi olan insan, Reşat Fuat’tı. Mihri Belli’den belki 15 yıl büyüktü; başka türlü bir oturluğu, ağır başlılığı vardı. 1960 darbesi oldu, Demokrat Parti devrildi, Yassıada duruşmaları, idamlar yaşandı. Eski TKP’liler çevresi bunu iyi ve ilerici bir adım olarak selâmladı. Amerikan emperyalizminin Türkiye üzerindeki hâkimiyetinde açılmış bir gedik olarak yorumladı. Bütün dünyada sol bir rüzgâr esmeye başlamıştı. 27 Mayıs da Türkiye’de solun tekrar gelişmesi için elverişli bir ortam yaratacaktı.

Çok kritik mesele, 1961’de TİP’in kurulması oldu. Besbelli ki Türkiye sanayileşiyordu, işçi sınıfı çoğalıyordu, Tek Parti iktidarının uzun süre tanımadığı sendikal talepler 27 Mayıs’tan sonra tekrar gündeme geliyordu. Yani kıpırdanmaya başlayan bu işçi sınıfını ne yapacağız diye bir mesele çıkıyordu. Bu dönemde iki parti kuruldu, fakat biri çoktan unutuldu:

Çalışanlar Partisi ve İşçi Partisi. Halil Tunç'tan önce Türk-İş'in başında bulunan Seyfi Demirsoy ve arkadaşları Çalışanlar Partisi'ni kurdu. Buna karşılık on iki sol sendikacı da Türkiye İşçi Partisi'ni kurdu. Türkiye İşçi Partisi'ni kurmakla kalmadılar; çok önemli bir adım atıp, Mehmet Ali Aybar'ı İşçi Partisi genel başkanlığına dâvet ettiler. Aybar işçi partisinin kuruluşunda yoktu. Sonradan çağrıldı ve kabul etti. Ünlü bir avukattı, hatipti, CHP'ye karşı çıkabilmiş muhalif bir aydıydı. Hayli karizmatik bir kişiliği vardı. Fizikman da, sıırım gibi bir adamdı ayrıca; ünlü bir atletti, 100-200 metreciydi, Balkan şampiyonlukları kazanmıştı. Sosyalist kimliğiyle Tek Parti döneminde de dik durmayı başarmıştı.

Sosyalist kimliği de öyleydi ki, Leninist değil demokratik sosyalist olduğu yolunda işaretler vardı. Eski komünistlerde soru işaretleri uyandıracak tarafları vardı Aybar'ın. 1945-46'da Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun kurduğu Türkiye Sosyalist Fırkası'na girmişti. O sırada yine iki parti kurulmuştu: Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) ve Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi (TSEKP). İkincisi, yani TSEKP, TKP'nin legal cephesi gibiydi. Mutlaka demokratikleşecek bir Türkiye'ye hazırlık iyimserliği içinde kuruldu, ama altı ay sonra kapatıldı ve polisin TSEKP üzerinden iz sürmesi, 1951-52 TKP tevkifatını kolaylaştırıcı bir faktör oldu.

Asıl meseleye dönersek, aşağı yukarı aynı sıralarda, aynı konjonktürde kurulan bu iki partiden TSEKP Komintern Marksizminin ana mecrasında yer alırken, TSF İkinci Enternasyonale ve Batı Avrupa'nın demokratik sosyalizmine daha yakındı ve Aybar'ın da TSF'de yer almış olması, eski TKP'liler açısından önemli bir sorun doğuruyordu.

1961-62 yıllarında şöyle bir sorun vardı, Reşat Fuat'ların, Mihri Belli'lerin, Şevki Akşit'lerin önünde: Dünya ve Türkiye çalkalanır, hareketlenir, sola açılırken biz ne yapacağız; kimi destekleyeceğiz, ağırlığımızı hangi grup veya partinin yanına koyacağız? Çalışanlar Partisi'ne çok soğuklar; Seyfi Demirsoy'a klasik sendika ağası ve burjuvazinin adamı diye bakıyorlar. Gönülleri İşçi Partisi'nden yana, ama tereddüt ediyorlar, Aybar yüzünden. Tabii sorun sırf Aybar da değil. O sırada, Türkiye nadir sosyalist akademiklerinden, 1940'ların ikinci yarısının DTCF dâvası kurbanlarından Behice Boran da TİP'e girmiş. Öte yandan, başka sol girişimler de söz konusu. Örneğin *Yön* dergisi var, Mümtaz Soysal ve Doğan Avcıoğlu'nun kurduğu. Gerçi sonra Mümtaz Soysal ayrıldı ve tamamen Doğan Avcıoğlu'nun adıyla özdeşleşti. Ama 1960'ların başlarında çıkardığı *Yön Bildirgesi*'yle, aydın-bürokrat ilericiliğinin toparlanmasında önemli bir olay. Âdetâ 1930'ların *Kadro*'sunun devamı; sol-Kemalist ile sosyalizm devletçi kalkınmacılık arasında bir yerde orduculuk yapıyorlar. Nâsırcılık veya Baasçılığın Türkiye karşılığı temelinde ikinci bir 27 Mayıs arayışı, giderek Doğan Avcıoğlu'nun kişiliğinde yoğunlaşacak. Başlangıçta çok belirtik bir orduculuk değil,

ama darbeciliğin mayasında olan tepeden inmeciliğin, Jakoben kalkınmacılığın, “halk için halka rağmen” devrimciliğinin, inkılâpçılığının bütün unsurları *Yön*’de mevcut. Bir de Sosyalist Kültür Dernekleri var, Ankara, İstanbul ve İzmir’de kurulan. Daha çok Osman Nuri Torun, Sadun Aren, Atilla Karaosmanoğlu gibi DPT ve SBF iktisatçıları; gene Türkkaya Ataövn ve Mete Tunçay gibi, o zamanların genç SBF öğretim üyelerini kapsayan bir diğer entellektüel mahfil. İngiltere’nin eski Fabian Derneği’ni örnek almakla ve kültürel açıdan aydın-bürokrat ilericiliğine yakın durmakla birlikte, birlikte, gerek TİP ve gerekse *Yön*’den farklı bir program ve iktidar stratejisini temsil etmiyor. Sol kültürün yayılması ve meşruiyet kazanması için, belki bir diğer pencere.

Bu ortamda, Reşat Fuat ve takipçileri öncelikle Çalışanlar Partisi, İşçi Partisi ve *Yön* dergisi/çevresi arasında bir karar vermek zorundaydı. İlginç bir şey yaptı Reşat Fuat; Mehmet Ali Aybar ve Behice Boran’la konuşmak için babamı görevlendirdi. Üst düzeyde, muhtemelen üç dört kişi arasında konuşulan bir olaydı; Reşat Fuat ve Mihri Belli’nin yanısıra, herhalde Şevki Akşit ve Erdoğan Berktaş. Sonradan İlhan amcama sordum; hiç bilmiyordu haberi yoktu bu karar, görevlendirme ve temas arayışından. 1961-1964 arasında ailem İzmir’de oturmaya devam ederken ben İstanbul’da, Robert Kolej’de yatılı okuyordum. Aybar ve Boran ise İstanbul’daydı. Babam, anlıyorum ki güya İstanbul’da okuyan oğlunu görmeye geldi (artık ne kadar polis takibindeydi veya kendini öyle hissediyordu, bilemiyorum). Ya 1961-62 ders yılının ilkbahar sömestiri, ya da 1962-63 ders yılının sonbahar sömestiri olabilir. Bir aile dostumuz velimdi; onların evinde kalıyordum. Cuma akşamı okuldan çıktığımda, babam da gelip orada kaldı. Sonra Cumartesi sabah güya babamla gezmeye çıktık ve Mehmet Ali Aybar’ın Karaköy’deki avukat yazıhanesine gittik. Orada üç saat konuştular. Babam sordu, Aybar anlattı. Çalışanlar Partisi’nin kuruluşu ve içyüzü, Türkiye İşçi Partisi’nin kuruluşu, sendikacıların insiyatifi, kendisinin nasıl genel başkanlığa dâvet edildiği... hepsinin üzerinden geçti uzun uzun. Çok da iyi bir konuşmacıydı; beni çok etkiledi 14 yaşında. Türkiye’de demokrasinin genişlemesi ve sosyalizm fikrinin yaygınlaşması ihtiyacı; bunun için kucaklayıcı ve mücadeleci bir İşçi Partisi vizyonu üzerinde durdu. Ertesi gün, yani Pazar günü de Behice Boran’ın galiba 4. Levent’teki evine gittik, kocası Nevzat Hatko ile birlikte oturduğu. Kendisi bana yıllar sonra anlattı; dönmüş ve Reşat Fuat’a rapor vermiş, anladığım kadarıyla en azından üç kişinin olduğu bir toplantıda: Reşat Fuat, Mihri Belli ve Erdoğan Berktaş. Söylemedi ama Şevki Akşit de olmuş olmalı. Babam bu eski TKP’liler çevresinin en iyi görüşmecisi, en iyi diplomatıydı sanırım. Dağınık değil, kafası çok derli toplu bir adamdı. Çok dikkatle dinler, sonra unutmaz, atlamaz ve iyi özetlerdi; sıkı ve titiz bir pazarlıkçıydı. Kendi neslinin en iyi Marksist entellektüeliydi, açık arayla

Oysa genelde Mihri Belli konuşulur, ya da Behice Boran konuşulur...

1960'larda önce E. Bumin (Emir Bumin), sonra daha çok E. Başar (Erdoğan Başar) imzasıyla yazdı ve epey de yazısı çıktı sağda solda; *Vatan* gazetesi, *Yön* dergisi, *Sosyal Adalet* dergisi, nihayet *Türk Solu* dergisinde. Fakat 1967'de Mihri Belli ile tâyin edici kavgasını yaşadı ve kendini tamamen çekti siyasetten. Marksist solun unutulmuş adamı oldu. Öncelikle darbecilik yüzünden, sonra Mihri Belli'nin kolektif liderlik ve *Türk Solu* yayın kuruluşuna hesap verilirlik diye bir şey tanımaması yüzünden koptu kıyamet. Babam Leninistti tabii. Ama darbeci-orducu değildi. Zaten sonra çok genç yaşta, 1976'da henüz 55 yaşındayken ölüp gitti.

Şu anda siz Hikmet Kıvılcımlı'nın da orducu olduğunu söyledikten sonra, bendeki imajı farklı bir yere gitti...

En azgın, en müdanaasız orducu Hikmet Kıvılcımlı'ydı. 12 Mart 1971 muhtırasını "ordu kılıcını attı" manşetiyle karşıladı *Sosyalist* dergisinde. İlerici darbe olarak selâmladı. Çünkü Doğan Avcıoğlu'dan farklı bir ucundan da olsa, o da 9 Mart hazırlığının içindeydi.

Peki 1960 darbesi?

Onu hepsi alkışladı, babam dahil, hiç istisnasız. 27 Mayıs akşamı birlikte çıktık İzmir Kordonuna (ben Orta II'nin sonunda ve 13 yaşımın içindeydim), jip ve cemseleriyle sürekli geçen askerleri alkışlamak için. Ama her nasılsa olmuş bir darbeyi, "Amerikan işbirlikçisi, Türkiye'yi NATO'ya sokmuş, Kore'ye asker göndermiş" bir iktidarı devirdiği için alkışlamak başkaydı; geleceğe dönük bir iktidar stratejisi olarak yeni yeni darbelere bel bağlamak gene başka. İkincisi, babamın Marksist devrimciliğe aykırıydı. Sosyalizm tepeden inmece bir devletçi kalkınmacılığa indirgenemezdi. İşçi sınıfının kendi kendini kurtarması projesiydi.

Her neyse. Babam dönmüş ve vermiş Reşat Fuat'a raporunu. Reşat Fuat da babamın anlattığına göre dinlemiş, dinlemiş, "*Mehmet Ali de Behice de iyi çocuklardır, destekleyelim*" demiş. Aynen böyle. Beş altı kelimeyle bir politika çizmiş. Ne demek? Şu: henüz Eski Tüfekçiler adıyla anılmayan bu grup, bundan böyle bütün desteğini TİP'e verecek. İster İstanbul'da, ister taşrada, Anadolu'da, eski TKP'den (ya da TSEKP'den) kalma ne kadar yerel kadro, sendikacı, kanaat önderi, kitle ilişkisi vb varsa, hepsini TİP'e akıtacaklar... Galiba Mihri Belli bayağı muhalefet etmiş babamın raporuna ve Reşat Fuat'ın kararına. Çünkü onun gönlü başından beri Doğan Avcıoğlu'nda. Atak ve maceracı bir adam; sabırlı ve uzun vâdeli birikim ve bekleyişlere ruhen ve zihnen yatkın değil. Tipik bir "egsiztansiyel devrimci"; normal hayat ve normal toplumdaki sıkılıyor; Yunan İç Savaşına da katılmış ve iki kere yaralanmış ya, sürekli ona benzer yeni heyecanlar peşinde. Bu da onu kısa vâdeli iktidar arayışlarına götürüyor. Çok sonra, tâ 2000'lerde çıkan deyimiyse "genç subaylar rahatsız" gibi

şeylere çok inanıyor Mihri Belli. Kemalizmin içtihat kapısının kapanmadığını; 27 Mayıs 1960 darbesinin yeni ve daha sol bir edisyonunun gerçekleşebileceğini hayal ediyor.

Bu anlamda Aybar'dan da uzaklaşıyor tabii.

Evet, başından beri hoşlanmıyor Aybar'dan ve TİP'den. Çünkü büyük bir kitle partisi ve yasal parlamenter mücadele fikrinden hoşlanmıyor. Ama bunu, Aybar'ın demokratik sosyalistliğine karşı Bolşevik bir şüheçilik üzerinden ifade ederek bütün o mahfili kendi yanına çekmek istiyor.

Fakat bu arada, en azından bir süre, 1965 seçimleri sonrasına kadar Mihri Belli'nin istediği gibi gitmiyor işler. TİP'in gelişmesinde eski TKP'lilerin verdiği destek de etkili oluyor. Reşat Fuat'ın mesajı bütün eski TKP ve TSEKP ilişkilerine yayılıyor ve TİP'e yönelişe yeşil ışık yakıyor. Bir İşçi Partisi'ne katılma furçası baş gösteriyor. Başka şeyler de yapıyor babam, bu arada. Önce İzmir'de, sonra Ankara'ya taşındıklarında, TİP ile Sosyalist Kültür Dernekleri arasında da arabulucu rolü oynuyor. TKP'nin eski sempatizan çevrelerinden, SBF'nin ünlü iktisat hocası Sadun Aren'i de (bütün çevresi ve genç asistanlarıyla birlikte) TİP nezdinde akredite ediyor bir bakıma. Hattâ bir adım ötede, yazarak ve imzasıyla da Aybar'a ve TİP'e kefil oluyor. Bu, *Sosyal Adalet* dergisinde yayınlanan bir makalesiyle ilgili. TİP güçlendikçe partinin kendi aylık dergisini çıkarmak gibi bir proje doğuyor. Sonuçta Sosyal Adalet dergisinin kurulmasına, gazetecilik tecrübesi olan Turhan Tükel öncülük ediyor. İşte bu dergide babam, *Feodal bir imparatorluktan bir yarı-sömürge haline geliş süreci* başlıklı incelemesini yayınlıyor; 1963 veya 64 olmalı. 1838 Türk-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ve sonuçları üzerine. Bugünkü tarih bilgimiz ve anlayışımız ışığında, tabii çok zayıf yanları var, çünkü istatistikî verilerden çok ikincil kaynak okumalarına yaslanıyor ve gerçekten “ne oldu”ğundan çok “ne olmuş olmalı”yı öne çıkarıyor. Gene de henüz pek görülmeyen bir Marksist olgunluğu simgeliyor. Fakat belki yazının kendisinden de önemlisi, başlık altı: “Değerli toplum savaşı, yürekli aydın Mehmet Ali Aybar'a” ithafını taşımakta. Erdoğan Başar imzasının yanında bu ithafın yer alması, herkese “gidin TİP'e katılın!” mesajı veriyor. Mihri Belli ise sanırım içten içe bozuluyor bütün bunlara. O sırada Doğan Avcıoğlu, *Yön* dergisine mümkün olduğu kadar isim ve imza çekme peşinde. Babam pek girmek istemiyor bu mecraya. Ama ilginçtir; Mihri Belli *Sosyal Adalet*'te değil, E. Tüfekçi imzasıyla *Yön*'de yazmayı tercih ediyor. O kadar enteresan ki elli altmış yıl öncesinin bu nüansları, bu ince ayırma işaretleri! Derken bir başka dönüm noktasına geliyoruz ve Mihri Belli'nin aradığı fırsat doğuyor, karmaşık ve dolaylı bir biçimde. 1965 seçimleri oluyor: TİP Türkiye çapında ancak yüzde 3-4 oy aldığı halde, o zaman yürürlükteki Milli Bakiye sisteminden de yararlanarak 15 milletvekili çıkarıyor ve ortalık birbirine giriyor. Türkiye

Büyük Millet Meclisi Aybar'ın, Sadun Aren'in, Çetin Altan'ın sosyalist konuşmalarıyla gümbürdüyor.

Ancak olay bundan ibaret değil, zira bir de madalyonun diğer, kötü ve karanlık yüzü söz konusu. Başarı çelişki ve gerilimleri de beraberinde getiriyor. Aybar ile Eski Tüfeklerin arası bozulmaya başlıyor (bu deyim kullanılmakta artık). Tabii her iki tarafın anlatımı, açıklaması farklı, bu çok nâzik konuda. Ama bence her ikisinin de gerçeklik payı olmakla birlikte, yarım asır sonra bugün, tarihin hükmü daha çok Aybar'dan yana. (1) Daha önce de söylediğim gibi, Aybar, hiçbir zaman bir Leninist ve Bolşevik değil; güvenilir bir Sovyet taraftarlığı örneği oluşturmuyor. Dolayısıyla kendi açısından, tâ Erdoğan Berktaş'la görüşmelerinden başlayarak, eski komünistlerin kendisine verdiği destekten ve onların parti içindeki etkisinden daima tedirgin olmuş olmalı. 1965'te 15 milletvekili çıkarınca ve TİP'in Türkiye çapındaki prestiji çok güçlenince, belki artık bağımsızlığını ilân etme zamanının geldiğini düşünüyor. Parti içinde kendi mutlak otoritesini kabul ettirmek istiyor. Teorik planda, o sırada Sosyal Yayınlar, Sol Yayınları ve benzerlerince hızla çevrilip yayınlanmaya başlayan Marksist-Leninist klasiklere karşı, bunları bir okuyacaksınız bizim kendi parti kaynaklarımızı on okuyacaksınız gibi (aslında doğru, ama altı boş, çünkü olgun ve dolgun bir parti literatürüyle desteklenmeyen) sözler sarfediyor. Örgütsel planda, Eski Tüfeklerin klasik Leninist "hücre çalışması" yöntemleriyle TİP'e çengel attığından dem vuruyor (ki bu da hem bir ölçüde doğru, hem de ahlâken düşük, zira ihbarcılığın sınırında geziniyor). (2) Buna karşı Eski Tüfekler de küplere biniyor; sanki sol ve sosyalizm kendi mülkiyetlerindeymiş gibi, Aybar'ı bir şekilde kendilerine borçlu sayıyor; TİP üzerinde hak ve vesayet iddia ediyor. Başka bazı faktörlerle birleşince, bu, TİP'in ve Aybar'ın Marksizmi (= Leninizmi) terkettiği suçlamasına dönüşüyor.

Her iki tarafın da birbiri hakkındaki kötü kanaatini iyice güçlendirecek bir yığın olay oluyor olmasına. Ama temeldeki sakatlık ve asimetri çok açık. Hele bugün. Bana göre burada esas kabahat ve tarihsel sorumluluk, tekellikler, teorik kibirleri ve perde arkasından her şeyi kontrol etmeye kalkışmalarından ötürü, Eski Tüfeklere ait. Bolşevik içgüdüleri ve Leninist hegemonyacılıkları güçlü; toleranslı değil kıskanç ve kuşkulular. TİP'in kendi tasavvurlarının fevkinde kitleleşmesini, yüzde 4 oy almasını, Meclise 15 milletvekili sokmasını ve bu temelde, evet, Aybar'ın gerçekten bağlarını koparmak istemesini hazmedemiyorlar. Problem şu ki, kendileri siyasetin içinde değilken vekâlet yoluyla politikaya girmeye kalkışmalarının kabul edilebilir bir yanı yok. TİP'e, sanki kendi legal örgütleriymiş gibi bakıyorlar; değil oysa. Ayrı bir parti. Emir ve talimatla iş göremez. Davul Aybar'ın ve TİP'in boynunda; tokmak Eski Tüfeklerin elinde -- olacak şey değil. Kırk yılda

bir, yasal bir sosyalist parti kurulabilmiş bu ülkede. Yüzde 4 de oy almış üstelik. Bırak. Koyver yakasını. Senin var mı bilfiil siyasete girip mücadele edecek halin? Yok. Siyasetten yasaklısın. Öyleyse müsaade et, gölge etme, kendi çizgisini kendisi belirlesin. Demokrasiye yarasın, yeter. Vazgeç, devrimin illâ şöyle veya böyle olacağı kavgalarından. Tut ki senin Leninist anlayışlarına ters düşüyor. Tut ki demokratik sosyalizme meylediyor; bırak meyletsin. Sen bunu nasıl dışardan kontrol edebilirsin? Türkiye’de sosyalizm kitleleşecekse böyle kitleleşsin.

Bunu diyemediler; bu tavrı, bırakın içlerine sindirmeyi, akıllarından dahi geçiremediler. Bu arada Reşat Fuat da öldü (1968’de). TKP’nin 1951-52 tevkifatındaki son hiyerarşisi itibariyle Mihri Belli eski Merkez Komitesi üyesiydi ve dolayısıyla informal liderliği o devraldı. Ama daha öncesinde bile, tamamen kendi inisiyatifiyle, hemen kimseye danışmadan (zaten Yön’de yazıyordu), E. Tüfekçi imzasıyla Aybar’a şiddetle saldırmaya girişti. Eski Tüfekler ile TİP arasındaki bütün ilişkileri toptan dinamitleyecek yazılar kaleme aldı. Bu arada, daha sonra değinmeyi umduğum Millî Demokratik Devrim - Sosyalist Devrim “tartışması” da büyük ölçüde Mihri Belli’nin icadı oldu.

Fransız 1968’i hakkındaki kimi konuşmalarda şunu duyuyorum: orada Jean-Paul Sartre, Herbert Marcuse gibi isimler okunuyor. Türkiye’nin 68 gençliği neler okuyor, entelektüel birikimini nereden alıyordu?

Bir kere *Yön* dergisi çıkmaya devam ediyordu ve temsil ettiği Mümtaz Soysal - Doğan Avcıoğlu tarzı aydın-bürokrat solculuğu, Kemalizmle örtüşen önemli bir beslenme kaynağı olmayı sürdürmekteydi. İkinci olarak TİP’in gayriresmi yayın organı konumundaki *Sosyal Adalet* dergisi vardı, içeriği zayıflasa da. Üçüncüsü, giderek çoğalan bir çeviriler yığını söz konusuydu. İllâ doğrudan Marksizmin klasikleri, yani Marx, Engels, Lenin, Stalin vb değil; hattâ ilk ağızda daha çok Fransız sol entelijansiyasından yapılan çeviriler söz konusuydu: Sartre, Yves Lacoste, Jean Chesneaux, Roger Garaudy, Maurice Godelier... Sonraki dönemde, bunlar Komintern Marksizmi lehine küçümsenir, “light” sayılır oldu. Şimdi geriye dönüp baktığımda, keşke o zenginlik ve çeşitlilik kurumasaydı diyorum.

Ama dördüncüsü, öyle veya böyle, Marksist klasikler de patlama yaptı bir yerden sonra. İlk kurulan yayınevlerinden biri Sosyal Yayınlardı. Eski TKP’lilerden Enver AYTEKİN kurmuştu. Engels’ten *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*’nu, sonra PCF’den Marcel Cachin’i ve başka bazı kitapları, 15-16 yaşlarımda ilk Sosyal Yayınlar’dan bulup okuduğumu hatırlıyorum . Bir noktada, Süleyman Ege’nin kurduğu Bilim ve Sosyalizm Yayınları da önem kazandı. Ama tabii en başarılısı, Muzaffer ERDOST’un kurduğu Sol Yayınları oldu. Bu da

bbizim aile tarihiyle kesişiyor bir noktada. 1964'te liseyi bitirip, yaz ortasında (şileple) Amerika'ya, Yale Üniversitesi'ne gittim. Babam 51-52 tevkifatında mahkûm olunca avukatlık hakkını kaybetmiş ve İzmir'de bir kitabevi kurmuştu, Kültür Kitabevi diye; onu çalıştırıyordu. Ama ailenin esas geçim kaynağı annemdi. Mimardı (Güzel Sanatlar Akademisi, şimdiki Mimar Sinan Üniversitesi mezunu) ve İzmir belediyesinin imar dairesinde çalışıyordu. Ben Amerika'ya gittikten sonra, Petrol Ofisi'nin Ankara'daki genel merkezinde, imar dairesinde mimar olmuş ve dolayısıyla bizimkiler Ankara'ya taşınmışlar. O sırada Muzaffer Erdost da Sol Yayınları kurmuş ve babamı baş editör olarak almış. Çok iyi İngilizcesi ve Fransızcası vardı babamın. Her okuduğunu son derece doğru bir şekilde Türkçeye aktarma kapasitesine sahipti. Sizin sorunuzla bağlantısı şu: 1966'dan itibaren Sol Yayınlar, TCK'nın 141-142. maddelerini de âdetâ yok sayarcasına, önce babamla ve sonra başka redaktörlerle Marx, Engels, Lenin yayınlamaya başladı. Meselâ Lenin'in *Emperyalizm*'inin 1960'lardaki ilk Türkçe çevirisini babam yaptı.

Mihri Belli, Sevim Belli, Kenan Somer ve başkaları da çeviriyor sanırım.

Evet, sonra iyice genişledi bu çeviriler havuzu; ama belirli bir kalite düşmesi de yaşanmaya başladı. Onu da geçelim. Tekrar sizin sorunuza dönersek, sol gençlik o dönemde *Yön, Sosyal Adalet*, Marksizmin klasikleri ve 1960'ların Fransız "yeni sol" entellektüellerinin eserlerinin yanı sıra, beşincisi, sosyalist gerçekçi edebiyatın (Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Fakir Baykurt ve genel olarak köy romanı dahil) Türkiye ve dünya örneklerinden; nihayet altıncısı, belki en önemlisi, Nâzım Hikmet'ten besleniyordu.

Nâzım Hikmet'in kaçıp Sovyetlere sığınmasından ve vatandaşlıktan çıkarılmasından, on yıl süreyle Türkiye'de yayınlanamaz olmasından sonra, bu tabuyu ilk defa Doğan Avcıoğlu kırdı. Yön yayınlarından *Kuvayı Milliye Destanı*'nı ve *Memleketimden İnsan Manzaraları*'nın ikinci kitabı (veya bölümü) olan *Şu 1941 Yılında*'yı bastı. Bu da Nâzım Hikmet'in ölümünden sonra olabildi. Nâzım'ın Türkiye'de solun kitleselleşmesi açısından etkisi ölçülemez. Şu bakımdan da çok önemli: Nâzım Hikmet tamı tamına, uzun uzadıya anlatmaya çalıştığım Kominterm Marksizmi -- sol Kemalizm örtüşmesinin üzerine oturur. Düşünün: Kuvayı Milliye Destanı... Türkiye'de Milli Mücadele'nin en büyük destanını bir Kemalist yazmadı, yazmadı da bir komünist yazdı. Böyle ilginç bir entellektüel tarih problemi var ortada. Ama sonuçta Kuvayı Milliye kopardı götürdü herkesi. Çoğu insan *Memleketimden İnsan Manzaraları*'nın tamamını okumaz, okumadı, ama Nâzım'ın inanılmaz romantizmi, coşkusu, heyecanı, en fazla da Kuvayı Milliye aracılığıyla Marksizmin (işçi sınıfı ihtilâli üzerinden değil) anti-emperyalizm üzerinden meşrulaşmasını çok büyük ölçüde belirledi.

1960'larda Vietnam Savaşı devam ediyordu. 1954'te Dien Bien Phu'da Fransız paraşütçü birliklerinin yokedilmesinin ardından, aynı yıl Cenevre Konferansı toplanmış ve Vietnam Kuzey ile Güney arasında ikiye bölünmüştü. Güney Vietnam'da komünist gerilla mücadelesi yeniden başladı. Fransızlar bastıramadı ve çekildi. Amerika devreye girdi. 1962-63'ten 1975-76'ya kadar dünya Vietnam'la soluk alıp verdi. Dünyanın en ünlü dâvâsı (*cause célèbre*) on yıl boyunca Vietnam'dı.

1964-65 kışında ben Yale'de birinci sınıftaydım. 1964 Sonbahar seçimlerini Lyndon Johnson kazanmıştı. Etrafını şahinler aldı. Savaşı Kuzey Vietnam'a taşımamız lâzım. Başka çaresi yok. Kuzey Vietnam'ı cezalandırmaz ve ezmezsek tek başına Güney'deki savaşı kazanmak mümkün değil... düşüncesi hâkim oldu. Bunun için Tonkin Körfezi vakası yaratıldı. Kuzey Vietnam hücum botlarının bir Amerikan destroyerine saldırdığı iddia edildi (tamamen uydurmaydı) ve Tonkin Körfezi "saldırısı"na (?) misilleme olarak Amerika Kuzey Vietnam'ı bombalamaya başladı. İngiltere'de Oxford ve Cambridge, Amerika'da Yale ve Harvard'da, öğrencilerin barındığı "kolej" denen yurtlar merdivenlikler biçiminde organize edilir. Avluya açılan bir kapıdan girersiniz; faraza beş katın her birinde iki üç öğrenci odası (dairesi) bulunur. Sabah erkenden kalkar ve kahvaltıya inerdim, dördüncü kattaki odamdan. Bazı öğrenciler *New York Times*'a aboneydi; sabahın beşinde odaların kapısına bırakılmış olurdu. Ben de merdivenlerden daha sabahın köründe aşağı inerken hiç olmazsa ilk sayfayı bedava okurdum, kendim abone olamadığımdan.

Hiç unutmuyorum; bir sabah (2 veya 3 Mart 1965 sabahı olabilir) aşağı inerken gördüm bir kapıda: *New York Times* sekiz sütün üzerine üç satır manşet çekmiş, Amerikan uçakları Kuzey Vietnam'ı bombalamaya başladı diye. Kimseye göstermeden ağladığımı hatırlıyorum. İnsanların bu kadar içine işleyen bir olaydı; böyle bir ak-kara dünyasıydı. Bundan daha büyük bir haksızlık yoktu yeryüzünde. 1936-38 arasında İspanya İç Savaşı ne idiyse, onun on katı Vietnam Savaşıydı. Bütün dünyada anti-Amerikan bir rüzgârı esiyordu. Yale'den Türkiye'ye gidip gelirken yolum Paris'ten geçerd; Paris'in hemen her yerinde, caddelerde, metrolarda, **US = SS** yazılıydı.

Şimdi bir yandan Nâzım'ın Kuvayı Milliye'si... Diğer yandan Vietnam depremi...

Sonuçta, yarı Marksist, yarı sol Kemalist bir anti-emperyalizm yükseliyordu Türkiye'de. İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Çetin Altan, Doğan Avcıoğlu, o dönemin bütün sol entelektüelleri, Vietnam'ın Amerika'ya karşı direnişiyle Türkiye'nin Millî Mücadelesi arasında paralellik kuruyordu. Biz nasıl bir zamanlar Yunanı üzerimize saldırtan emperyalizme karşı dövüştüysek, şimdi de Vietnam halkı da emperyalizme karşı dövüşüyor, düşüncesi hâkimdi. Sol gençlik hareketi, köylülerin toprak işgalleriyle, işçi grevleriyle çok az

ilgilendi aslında. Hızla anti-emperyalist, anti-Amerikan mecraya kanalize oldu. Solun kitleleşmesinde Altıncı Filonun İstanbul'u ziyaretine karşı Deniz Gezmiş'lerin yaptığı gösteriler çok tâyin edici rol oynadı. Zaten sathın altında kuvvetli bir Türk milliyetçiliği vardı; sol o milliyetçiliği alıp Marksist bir kalıba döküyor, üzerine Leninist emperyalizm teorisini giydiriyordu. Mihri Belli'nin Krepen Pasajı'ndaki yemekte söylediği de buydu zaten. Elbette burada akademik bir araştırma makalesi yazmıyorum, biraz izlenimci bir şekilde konuşuyorum ama, 1968-69 yılında solcu bir Türk genci ne okumuştı diye sorarsanız şunları diyebilirim: *Kapital* okumuş muydu? Hayır. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'yı okumuş muydu? Hayır...

19. yüzyıl Avrupa tarihi okunur muydu örneğin?

Şaka mı yapıyorsunuz? 19. yüzyıl Avrupa tarihi! Ben daha sonra bu öğrencilerin hocası oldum. Şöyle söyleyeyim: iki üç Marksist kitap dışında hiçbir şey bilmiyorlardı. O kuşak dünyaya gözlerini Marksist kitaplarla açtı. Oralardan edindikleri dışında tarih veya ekonomi bilgisi diye bir şey yoktu. Ama ne okumuş olabilirlerdi? Belki *Komünist Manifesto*'nun ilk bölümü. Tamamı da değil, belki ilk bölümü. Georges Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*. Lenin'in *Emperyalizm* kitabı. Belki gerilla savaşı hakkında bir şeyler. Regis Debray, Che Guevara. Çok daha nadirattan olmak üzere, Mao'nun veya Ho Chi Minh'in askeri yazıları. Ama hepsinin üzerinde, mutlaka Nâzım'ın Kuvayı Milliye'si.